

ISSN 1392–6195 (print)
ISSN 2029–2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2010, 3(121), p. 295–316.

LYGTINIO PALEIDIMO INSTITUTO RETROSPEKTYVA UŽSIENIO VALSTYBĖSE IR LIETUVOJE

Simona Mesonienė

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto
Mediacijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 608
Elektroninis paštas pvk@mruni.eu

Pateikta 2010 m. rugpjūčio 25 d., parengta spausdinti 2010 m. rugsėjo 20 d.

*Istorija – mūsų darbų lobynas, praeities liudytoja,
pavyzdys ir pamokymas dabarčiai, išėjimas ateičiai.
M. Servantesas*

Anotacija. Lygtinio paleidimo modelių tipologijos įvairovę lemia konkreti valstybės istorijos raida, teisės ir filosofijos tradicijos, netgi geopolitinė aplinka. Šios genezės rezultatas – šiuolaikinės lygtinio paleidimo sistemos gimtis ir būtis. Siekiant iširti šiuolaikinio lygtinio paleidimo modelio esmę bei paskirtį, numatyti tolesnės jo raidos perspektyvas Lietuvoje, būtina analizuoti šį institutą ir lyginamuoju istoriniu (tarptautiniu ir nacionaliniu) metodu. Lygtinio paleidimo istorijos dialektikos analizė yra reikšminga, siekiant visapusiškai atskleisti šio bausmių vykdymo teisės instituto turinį ir įvertinti veiksnius, dariusius (darančius) įtaką jo formavimui. Visų pirma pažymėtina, kad lygtinio paleidimo instituto raidą pasaulyje veikė tiek valstybės ir valdžios institucijų, įstaigų ir pareigūnų, tiek visuomenės teisinė sąmonė ir joje gyvuojančios teisinės idėjos. Jos atspindėjo valstybės ir visuomenės požiūrį į bausmių vykdymo politiką, todėl, kintant šioms nuostatoms, keitėsi ir bausmių vykdymo sistema. Pažymėtina, kad nuteistųjų teisių apsauga dinamiškai besivystančioje visuomenėje

nuosekliai įgavo didesnę svarbą. Visuomenės ir bausmės istorinėje raidoje iš pradžių fizinių bausmių, vėliau – laisvės atėmimo bausmės reikšmė tendencingai mažėjo. Todėl bausmių ir lygtinio paleidimo vykdymo politika daugelyje pasaulio valstybių buvo plėtojama humanizavimo kryptimi.

Reikšminiai žodžiai: bausmė, lygtinis paleidimas, probacija.

Ivadas

Tam, kad būtų galima susidaryti įvairiapusį požiūrį į lygtinio paleidimo instituto koncepcijų (modelių) įvairovę, straipsnyje nagrinėjama šio instituto raida, nes šiuolaikinio lygtinio paleidimo modelio esmės suvokimas, jo turinio atskleidimas, faktorių, veikiančių jo formavimą, identifikavimas ir tolesnės raidos perspektyvų numatymas neįmanomas be istorinės pasaulėžiūros analizės. Kalbant apie konkrečių teisės normų, reguliuojančių lygtinį paleidimą, atsiradimą, pažymėtina, kad jos formavosi iš naujų teisinių idėjų, kurias skatino visuomenės suvokimas, kad veiksmingesnė nuteistojo resocializacija ir aukštesnis pačios visuomenės saugumo lygis užtikrinamas tik laisvės atėmimo bausmę taikant kaip *ultima ratio*. Todėl atsirado poreikis ieškoti naujų šios bausmės substitutų. Tuomet teisinės idėjos (siekliai) tobulinti esamą bausmių vykdymo sistemą įgavo norminę formą ir bausmių vykdymo teisėje buvo išplėtoti nauji atleidimo nuo bausmės, išankstinio paleidimo, bausmės švelninimo ir panašūs institutai. Lygtinio paleidimo instituto tobulinimą, be kita ko, lėmė ir visuomenės siekis keisti esamą bausmių vykdymo modelį ir plėsti jį humanizavimo kryptimi, kurti ir priimti pažangias baudžiamosios justicijos naujoves. Būtent dėl šių priežasčių daugelyje valstybių rašytinėje teisėje jau nuo 19 a. buvo įtvirtintas lygtinis paleidimas (Kanada, Prancūzija, Nyderlandai, Belgija, Vokietija, Anglija, JAV).

Pažymėtina, kad lygtinio paleidimo (angl. *parole* – garbės žodis, įsipareigojimas laikytis tam tikrų apribojimų ir sąlygų) atsiradimas teisės sistemoje yra glaudžiai susijęs su laisvės atėmimu, nes, vykdant šią bausmę, iškilo poreikis ją trumpinti. Taigi, lygtinis paleidimas atsirado vėliau negu bausmės institutas. Teisinėje literatūroje paprastai identifikuojamos trys atskiros baudžiamųjų sankcijų raidos fazės: 1) griežtų fizinių bausmių vyravimas; 2) įkalinimo bausmės reikšmės iškilimas; 3) laisvės atėmimo alternatyvų svarbos augimas.

Rašytinėje teisėje ir baudžiamojo proceso praktikoje galima aptikti įvairių alternatyvų laisvės atėmimui, taip pat, jau 19-ajame amžiuje, ir lygtinį paleidimą. Pasakytina, kad kai kurios procedūrinės taisyklės (pvz., pažeidėjų atleidimas nuo mirties bausmės) siekia net 16–17 amžių. O 20-asis amžius, ypač jo antroji pusė, svarbi tuo, kad Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių bausmių vykdymo politikoje susiformavo naujas baudžiamųjų sankcijų raidos tarpsnis, kuriam buvo būdingas laisvės atėmimo alternatyvų reikšmės didėjimas. Lyginamasis istorinis metodas leido atlikti lygtinio paleidimo retrospektyvinę analizę, pažinti šio instituto ištakas ir sugretinti raidos tendencijas istorinėje dialektikoje. Lygtinio paleidimo genezės tyrimas sudarė galimybes įvertinti

lygtinio paleidimo socialinę svarbą ir naudą, pažinti šio instituto modelių teigiamas ir neigiamas savybes, prognozuoti, kuris jų būtų priimtinesnis šiuo metu Lietuvoje.

1. Lygtinio paleidimo ištakos 16–19 a. Bausmių politikos reforma Europoje ir Amerikoje (1880–1914 m.)

Lygtinio paleidimo instituto atsiradimą teisės sistemoje lėmė 16–19 a. egzistavusių baudžiamosios represijos priemonių – sąlyginio paleidimo (angl. *conditional pardon*), amatų mokymosi pagal sutartį (angl. *apprenticeship of indenture*), nuteistųjų trėmimo į Amerikos ir Australijos žemynus (angl. *transportation*), taip pat anglų ir airių progresyvosios bausmių atlikimo ir priešlaikinio paleidimo sistemos (angl. *ticket of leave*) ir JAV bausmių vykdymo srityje vykdytos reformacinės veiklos dialektika.

16–17 a. Europos ir Šiaurės Amerikos baudžiamajoje justicijoje ėmė rasti naujų asmenų sulaikymo ir apribojimo priemonių¹, kurios padėjo įgyvendinti kai kurių Europos valstybių (Anglijos, Prancūzijos) kalėjimų populiacijos mažinimo politiką. Lygtinio paleidimo atsiradimas *common law* teisinėje sistemoje glaudžiai susijęs su trėmimo bausmės vykdymu. Nuteistųjų trėmimas iš Anglijos į Amerikos ir Australijos žemynus prasidėjo 17-ojo a. pradžioje. Darbingiems nuteistiesiems bausmė galėjo būti sutrumpinta. Iš pradžių lygtinio paleidimo laikotarpiu nebuvo nustatomos jokios sąlygos, tačiau vėliau atsirado poreikis nustatyti tam tikrus asmens elgesio apribojimus. Todėl 1655 m. ši bausmės keitimo tvarka buvo pakeista, įtraukiant specifines sąlygas, nustatomas paleistiesiems, ir numatant teises pasekmes už jų nevykdymą.

Australijoje buvo įgyvendintas kitoks nuteistųjų ankstesnio paleidimo modelis. Skirtingai negu Amerikoje, ištremtiems asmenims likdavo nuteistojo teisinis statusas, o jų elgesį kontroliuodavo valstybės institucijos. Taip pat buvo nustatytos specialios nuteistųjų atleidimo nuo katorgos darbų taisyklės. Iš pradžių jie būdavo besąlygiškai atleidžiami nuo bausmės, o vėliau atsirado nauja ankstesnio paleidimo forma – sąlyginis atleidimas nuo bausmės (angl. *conditional pardon*). Šis institutas išsirutuliojo į vieną lygtinio paleidimo atmainų – priešlaikinį paleidimą (angl. *ticket of leave*).

1778 m. Dž. Hovardas inicijavo bausmių vykdymo sistemos reformą Anglijoje. Ji turėjo didelę įtaką ir reikšmę tolesnei lygtinio paleidimo instituto turinio raidai bei tapo *anglų ir airių* kalinimo sistemų pagrindu.

Anglų progresyvioji kalinimo sistema *inter alia* buvo pagrįsta socialinių eksperimentų rezultatais, kuriuos inicijavo A. Maconochie (1840 m.). Anglijoje jau 19 a. pabaigoje nuteistieji, atlikę tam tikrą laisvės atėmimo bausmės dalį, buvo paleidžiami į laisvę. Ankstesnis paleidimas buvo taikomas, atsižvelgiant į nuteistojo asmenybę, anksčiau padarytus nusikaltimus, nusikalstamų veikų recidyvo tikimybę. Nuteistųjų darbo veikla ir elgesys buvo vertinami balais, kurie turėjo reikšmės skiriant lygtinį paleidimą. Be to, pozityviai besielgiantys nuteistieji, likus dvylikai mėnesių iki lygtinio paleidimo, būdavo laikomi atskiroje grupėje. Taip pat buvo nustatyti ir formalieji lygtinio paleidi-

1 Jaunų nusikaltėlių skyrimas į specialias pataisos įstaigas ir transportavimas į kolonijas.

mo pagrindai, diferencijuojami pagal nuteistojo lytį. Vėliau (1853 m.) Anglijos katorgos darbų įstatymas nustatė, kokios bausmės dalį turi atlikti nuteistasis, kad būtų paleistas pagal „paleidimo bilietą“ (angl. *ticket of leave*)². Sprendimą skirti lygtinį paleidimą priimdavo valstybės sekretorius kalėjimo administracijos teikimu. Tačiau taikant lygtinį paleidimą buvo pastebėta, jog besąlyginis paleidimas turi daug trūkumų. Platus besąlyginio lygtinio paleidimo taikymas suponavo didelį nusikaltimų, ypač sunkių, protrūkį. Todėl šį išankstinio paleidimo institutą imta smarkiai kritikuoti³ ir vėlesniame jo raidos etape buvo nustatomos specialios lygtinio paleidimo sąlygos⁴. Lygtinai paleistų asmenų priežiūrą vykdė policija. Esant lygtinio paleidimo sąlygų pažeidimų, lygtinį paleidimą panaikindavo teismas policijos teikimu⁵.

Tačiau tolesnei lygtinio paleidimo raidai ir plitimui Europoje ir Amerikoje prielaidas sudarė ne anglų, bet airių (progresyvioji) kalinimo sistema. Pagrindiniai šios sistemos bruožai buvo: 1) kalinimo režimas ir trukmė priklausė nuo nuteistojo elgesio bausmės atlikimo metu; 2) laisvės atėmimo bausmės laikas galėjo būti trumpinamas; 3) valstybė rūpinosi nuteistaisiais, paleistais iš įkalinimo įstaigų⁶.

Įsitvirtinus progresyviajai airių kalinimo sistemai, bausmių vykdymo sistemos reforma nuosekliai buvo plėtojama humanizavimo linkme, mat visuomenėje nuolat rasdavosi idėjų, susijusių su jos tobulinimu. 1854 m. W. Croftonas iškėlė idėją, kad bausmės vykdymo institucijose turi būti vykdomos nuteistųjų asmenybės reformavimo programos, o išankstinis paleidimas būtų suteikiamas tik tiems nuteistiesiems, kurie įrodė, kad taisosi ir siekia toliau taisyti. W. Croftono įvesta ir propaguojama bausmių atlikimo sistema tapo žinoma dėl specifinio nuteistųjų klasifikavimo, kuris buvo vykdomas remiantis gradavimo sistema (pagrįsta nuteistojo darbo, mokymosi ir elgesio vertinimu). Be to, tuo laikmečiu nuteistieji galėjo būti laikomi ir pusiaukelės (tarpiniuose) kalėjimuose (angl. *intermediate prison*), kuriuose buvo sudaromos švelnesnės laikymo sąlygos ir taikoma tik tiek elgesio apribojimų, kiek buvo būtina tvarkai palaikyti.

JAV W. Croftono sukurta kalinimo sistema paplito nuo 1865 m., nors dar 1817 m. teisės aktuose buvo įtvirtintos pirmosios nuostatos dėl nuosprendžių, kuriais paskirtas laisvės atėmimas, trumpinimo atsižvelgiant į nuteistųjų darbą ir elgesį⁷. JAV airių progresyvioji kalinimo sistema buvo modifikuojama ir plėtojama, diegiami nauji nuteistųjų klasifikavimo ir teisinės padėties griežtinimo (švelninimo) metodai, kurie rėmėsi nuteistųjų pasitaisymo vertinimu. Ši sistema pirmiausia buvo įgyvendinta Elmiros patai-

2 Nuteistieji nuo 7 iki 10 metų turėdavo atlikti nuo 4 iki 6 metų laisvės atėmimo, o nuteistieji nuo 10 iki 15 metų – 6–10 metų.

3 Dressler, J. *Encyclopedia of crime and justice. Volume 3*. USA, 2002, p. 1210–1220.

4 Nepažeidinėti įstatymų, nebendrauti su „nepadoriais“ asmenimis, sąžiningai uždirbti pragyvenimui, pranešti policijai apie savo gyvenamosios vietos pakeitimą, kartą per mėnesį asmeniškai atvykti į policiją.

5 Švedas, G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius, 2003, p. 89.

6 Švedas, G. Kalinimo sistemos. *Teisės apžvalga*. 1992, 2.

7 JAV bausmių sistemoje vyravo neapibrėžtos (neribotos) trukmės bausmės. Teismo sprendime buvo nurodoma skiriamos bausmės maksimali ir minimali riba, o kalėjimo administracija, atsižvelgdama į nuteistojo elgesį, paleisdavo iš kalėjimo savo nuožiūra. Anglijoje neribotas kalinimas taikytas pavojingiems ir pakartotinai nusikaltusiems nuteistiesiems kaip papildoma priemonė atlikus bausmę siekiant apsaugoti visuomenės interesus.

sos namuose (angl. *Elmira Reformatory*). Pagrindiniai jos požymiai: laisvės atėmimo bausmės trukmė priklausė nuo nuteistojo elgesio; nuteistojo teisinė padėtis priklausė nuo jo elgesio ir pažangos; lygtinis paleidimas buvo taikomas pozityviai besielgiantiems nuteistiesiems.

Esminis naujosios sistemos principas buvo tas, kad nė vienas kalinys negalėjo būti paleistas lygtinai, kol jis nebuvo tinkamai pasirengęs grįžti į visuomenę (angl. *fit for freedom*)⁸. Nuteistieji buvo diferencijuojami ir lygtinai paleidžiami, atsižvelgiant į jų elgesį. Taip laipsniškai susiformavo lygtinio paleidimo sistema. Lygtinai paleistus asmenis prižiūrėdavo savanoriai. Jie rengdavo raštiškas ataskaitas apie šių asmenų elgesį visuomenėje. Atsiskaitymas savanoriui buvo viena iš asmens, lygtinai paleisto iš pataisos įstaigos, lygtinio paleidimo sąlygų. 19 a. pabaigoje–20 a. pirmoje pusėje lygtinis paleidimas paplito visose JAV valstijose⁹.

Lygtinis paleidimas pamažu plito ir kitose Amerikos žemyno valstybėse. Kana-doje 1868 m. pirmuoju Kalėjimų aktu buvo įvesta bausmės švelninimo sistema (angl. *remission*) ir nuteistiesiems kaip paskatinimo priemonė galėjo būti taikomas bausmės sumažinimas. 1899 m. Kanadoje priimtas Lygtinio paleidimo įstatymas (angl. *An Act to Provide for the Conditional Liberation of Convicts – the Ticket of Leave Act*), kuriuo įtvirtintas atskiras lygtinio paleidimo institutas. Pagal šį įstatymą asmuo buvo paleidžiamas iš pataisos įstaigos atsižvelgiant į jo asmenybę ir elgesį, ankstesnius teistumus ir nusikalstamų veikų recidyvo vertinimą. Lygtinio paleidimo tikslas buvo skatinti ir motyvuoti nuteistuosius dalyvauti asmeninės rehabilitacijos procese, atliekant laisvės atėmimo bausmę. Lygtinį paleidimą taikydavo Teisingumo ministerija, o 1905 m. buvo įsteigta speciali institucija, atsakinga už lygtinio paleidimo skyrimą¹⁰.

Toliau aptariant lygtinio paleidimo raidą, pažymėtina, kad Europoje 19 a. pabaigoje visoje bausmių vykdymo politikoje įvyko didelių permainų. Jas lėmė tiek visuomenės nuostatos, tiek tuo metu paplitusios dvi skirtingos teorijos, kurios sumažino laisvės atėmimo bausmės reikšmę. Šiuo laikotarpiu žiniasklaida, sociologai ir kriminologai aktyviai nagrinėjo laisvės atėmimo bausmės vykdymo aspektus. Buvo imta viešai nuogaustauti dėl nesėkmių nuteistųjų rehabilitacijos srityje ir nusikalstamų veikų recidyvo augimo. Atsižvelgiant į tai išsirutuliojo dvi skirtingos filosofijos. Italų doktrinai, pagrįstai C. Lombroso biologinių nusižengimų priežasčių idėjomis, oponavo vokiečių, belgų, olandų, prancūzų kriminologai ir teisininkai (F. von Liszt, A. Prinz, G. W. van Hamel, A. Lacassagne, G. Tarde, R. Saleilles), propagavę socialinių veiksnių įtaką nusikalstamumui. Kita vertus, abi filosofijos diskreditavo įkalinimą kaip veiksmingą pataisos metodą. Ekspertai paneigė hipotezę, kad vien įkalinimas gali įgyvendinti veiksmingą nuteistųjų pataisą. Atsižvelgiant į šiuos vertinimus į bausmių sistemą daugelis Europos valstybių įvedė naujas bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu (angl. *non-custodial*

8 Orland, L. *Justice, punishment, treatment: the correctional process*. USA, 1973, p. 410–413.

9 Dressler, J., *supra* note 3, p. 1212.

10 Brown, B. *Parole Suspension, Revocation and Prison Populations: Is there an Impact? Is there a Trend?* [interaktyvus]. Canada, 2006 [žiūrėta 2010-08-14]. <<http://www.icclr.law.ubc.ca/Publications/2008/Book%20on%20Community%20Corrections/28%20R.E.%20Bob%20Brown%20Parole%20Suspension.pdf>>.

punishments), apimančias, be kita ko, ir lygtinį paleidimą. Todėl laisvės atėmimo taikymas pastebimai sumažino ir pakeitė kalėjimų populiacijos kiekybę ir pobūdį¹¹.

Devynioliktajame amžiuje Europoje lygtinis paleidimas laipsniškai įgavo vis didesnę reikšmę ir tapo atskiru bausmių vykdymo institutu. Lygtinis paleidimas kaip savarankiška baudžiamoji priemonė pradėtas taikyti 1847 m. Prancūzijos nepilnamečių justicijoje. Vėliau (1854 m.) lygtinis paleidimas pradėtas taikyti politiniams kaliniams, ištremtiems į kolonijas, – galėjo dirbti neizoliuoti nuo visuomenės, tačiau prižiūrimi. Lygtinis paleidimas buvo laikomas nuteistojo, kuris atliko tam tikrą laisvės atėmimo bausmės dalį ir gerai elgėsi įkalinimo vietoje, paleidimu prieš terminą ir buvo sąlyginis. Panašus lygtinio paleidimo modelis vėliau prigijo daugelyje Europos valstybių¹². Portugalija 1861 m. pradėjo taikyti lygtinį paleidimą pilnamečiams nuteistiesiems. Vėliau lygtinis paleidimas pradėtas taikyti Saksonijoje (1862 m.), Vokietijoje (1871 m.), Danijoje (1873 m.), Bulgarijoje (1896 m.)¹³. 1878 m. Švedijoje vykusiame Tarptautiniame kongrese penitenciniais klausimais buvo pabrėžta, kad sąlyginis paleidimas atitinka bausmių vykdymo teisės principus, nedaro žalos nuosprendžiui (bausmei), taip pat yra naudingas ir visuomenei, ir nuteistajam¹⁴, o 1910 m. lygtinis paleidimas buvo aprobuotas kaip visavertis bausmių vykdymo institutas. Tačiau tuo metu, kai Vakarų Europos valstybės sparčiai kūrė ir diegė lygtinio paleidimo institutą, kai kuriose šalyse bausmių vykdymo sistemos reforma buvo vykdoma daug lėčiau. Lygtinis paleidimas neprigijo Rusijos teisės sistemoje¹⁵. Ši aplinkybė yra itin svarbi, kadangi turėjo įtakos ir Lietuvos, kaip to meto Rusijos imperijos dalies, lygtinio paleidimo instituto raidai.

2. Lygtinio paleidimo genezės ypatumai 20-ajame amžiuje

Dvidešimtojo amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje daugelyje Europos šalių paplito progresyvioji kalinimo sistema. Italija, Vokietija, Rusijos TFSR, Latvija, taip pat ir Lietuva įdiegė lygtinio paleidimo sistemas¹⁶. Verta paminėti, kad šiuo laikotarpiu lygtinis paleidimas buvo inkorporuotas net kai kuriose Tolimųjų Rytų teisinėse sistemose¹⁷.

11 Į kalėjimus patekdavo mažiau pirmą kartą nuteistų asmenų, taigi bendras nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, skaičius sumažėjo, tačiau daugumą kalinių sudarė recidyvistai ir nuteistieji už sunkius arba labai sunkius nusikaltimus.

12 Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2002, p. 571.

13 Brown, B., *supra* note 10.

14 Nuo 1885 m. daugelyje Europos valstybių lygtinio paleidimo priežiūra buvo pagrįsta patronažo koncepcija. Valstybė suteikė teisę privačioms organizacijoms ir institucijoms vykdyti nuteistųjų, atlikusių pusę laisvės atėmimo bausmės, priežiūrą. Palengva ši priežiūros forma tapo vienu pagrindinių lygtinio paleidimo bruožų Europoje. Nuteistųjų priežiūros patikėjimas visuomeninėms organizacijoms, privačioms patronažo institucijoms, asociacijoms, valstybės remiamoms įstaigoms nebebuvo pagrįstas senomis nuteistųjų kontrolės nuostatomis ir kartu lėmė modernių bendruomeninės priežiūros idėjų paplitimą visuomenėje. Taip buvo galima kontroliuoti nuteistuosius ne tik už kalėjimo sienų, bet ir neizoliuojant jų nuo visuomenės (Andriulis, V. *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940 m.* Vilnius, 2000, p. 180–181).

15 Morris, N.; Rothman, D. J. *The Oxford history of the Prison. The Practice of Punishment in Western Society*. New York, Oxford, 1998, p. 187–192.

16 Švedas, G., *supra* note 5, p. 91.

17 Japonijoje 1934 m. buvo įdiegti trys svarbūs principai: progresyvinė kalinimo sistema, kai kaliniams, atsi-

Aptariant tolesnę šiuolaikinio lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų raidą, paminėtina, kad 1960–1990 m. įvyko daug svarbių bausmių ir lygtinio paleidimo teorijos pokyčių. Pirmiausia teorijoje buvo suformuluoti keli reikšmingi principai, kurie turėjo įtakos lygtinio paleidimo modelio raidai. Apibrėžtas bausmių moduliavimo principas, kuris reiškė, kad bausmės modifikuojamos bausmės atlikimo metu, atsižvelgiant į nuteistųjų individualybę, gautus rezultatus, padarytą pažangą arba pasitaikančius recidyvus. Akcentuota, kad pagrindinis bausmės tikslas yra nusikaltėlio pataisymas, todėl pageidautina, kad atgautų laisvę kiekvienas nuteistasis, kurio moralinė regeneracija pakankamai akivaizdi. *Inter alia* teorijoje buvo išrutuliotas ir papildomų institucijų principas, kuris reiškė, kad įkalinimui pasibaigus turi būti taikomos kontrolės ir pagalbos priemonės, kol buvęs kalinys vėl visiškai adaptuosis visuomenėje. Išėjęs iš pataisos įstaigos nuteistasis turėjo būti ne tik prižiūrimas, bet ir gauti paramą bei pagalbą¹⁸.

2.1. Reabilitacijos modelis

1900–1920 m. laikotarpis literatūros šaltiniuose apibūdinamas kaip progresyvusis laikotarpis bausmių vykdymo istorijoje. Būtent tuo metu buvo priimta daugelis naujų teisės aktų, susijusių su visuomeninio pobūdžio priemonių, taip pat lygtinio paleidimo, vykdymu. Pirmaisiais 20-ojo a. dešimtmečiais buvusi bausmių vykdymo politika buvo įvertinta kaip nepateisinamai griežta, todėl buvo palaikomas priežiūros visuomenėje modelio plėtojimas. Buvo pastebėta, kad deviacinis kiekvieno asmens elgesys skiriasi ir šie skirtumai yra individualūs ir susiję su pažeidėjo asmenybe ir socialine aplinka (Rotman). Atsižvelgiant į tai buvo prieita prie išvados, kad baudžiamosios justicijos procedūras (bausmės, probacijos, lygtinio paleidimo skyrimą) būtina individualizuoti. Taip atsirado ikiteisminės tyrimo išvados (angl. *pre-sentencing report*) prototipas, kadangi šiuo tikslu probacijos pareigūnas ar socialinis darbuotojas-ekspertas turėjo parengti specialią ataskaitą apie kaltinamąjį (nuteistąjį). Tokia praktika gyvavo iki 1960 m. ir šiuo laikotarpiu asmens, lygtinai paleisto iš pataisos įstaigos, pataisą turėjo užtikrinti probacijos pareigūnai, kurie turėjo plačią diskreciją priimant sprendimus, susijusius su lygtinio paleidimo priežiūros vykdymu (įskaitant priverstinių reabilitacijos priemonių skyrimą) (O'Leary)¹⁹.

žvelgiant į jų elgesį, taikomos tam tikros lengvatos, jų elgesys vertinamas balais; antrasis principas – laikinas paleidimas, taikomas net nuteistiesiems iki gyvos galvos, kurie gali būti paleidžiami po dešimties metų. Nuteistieji kalėti tam tikrą ribotą laiką galėjo būti laikinai paleidžiami atlikę pirmąjį nustatytos bausmės trečdalį, o areštuoti asmenys galėjo būti laikinai paleidžiami bet kuriuo laiku. Būdinga tai, kad laikinai paleidžiant kalėjimų valdininkų nuožiūrai buvo paliekama daug daugiau laisvės negu kitose valstybėse, taip pat nustatytos apibrėžtos laikino paleidimo sąlygos (biologinės asmens savybės – paveldimumas, sveikata, norų turėjimas ir pamaldumas, aplinkybės, kuriomis buvo padarytas nusikaltimas, ir paleidžiamojo priežiūros būklė). Šios taisyklės buvo laikomos pavyzdinėmis bausmės taisyklėmis ir neturėjo analogų kitose to meto valstybėse (Andriulis, V., *op. cit.*, p. 180–181).

18 Foucault, M. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Vilnius, 1998, p. 319–320.

19 Su reabilitacijos modeliu glaudžiai susijusi „treatment“ filosofija. Ja vadovaujantis taikant ir vykdant lygtinį paleidimą daugiausia dėmesio buvo skiriama nuteistojo asmenybės korekcijai, kuri apėmė 1) pažeidėjo problemos nustatymą, 2) priežiūros priemonių parinkimą ir 3) nuteistojo pataisos įvertinimą.

Kalbant apie reabilitacijos modelį, įdomi ir istoriniu požiūriu svarbi Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (toliau vadinama – JK) patirtis. Šiuolaikinė lygtinio paleidimo sistema JK buvo įdiegta 1967 m. Baudžiamosios justicijos įstatymu (vėliau šis modelis paplito ir kitose teisės sistemose, ypač JAV). Išryškėjo lygtinio paleidimo instituto aspektai – idealumas ir pragmatiskumas. JK lygtinio paleidimo genezės metu buvo nuosekliai pereinama nuo idealaus (teorinio) prie pragmatiškojo (praktinio) modelio. Teorija buvo paremta optimistiniu įsitikinimu, kad nuteistą galima reabilituoti taikant lygtinį paleidimą. Buvo manoma, kad daugelis nuteistųjų laisvės atėmimu gali reaguoti į tolesnes pataisos priemones, tačiau tik tuo atveju, jeigu bus paleisti iš laisvės atėmimo įstaigos. Priešinga situacija suponuotų jų regresą. Tačiau šie teoriniai teiginiai nebuvo pagrįsti jokiais empiriniais įrodymais. Reabilitacinis modelis buvo pagrįstas nuteistojo pataisos prognozėmis, tačiau tuo laikmečiu nebuvo jokių pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodologinių pagrindų²⁰. Tačiau vien teorinio reabilitacijos modelio pagrindimo nepakako, todėl vis labiau buvo kritikuojami lygtinio paleidimo teoriniai trūkumai. Taigi, progresyviojo laikotarpio reabilitacijos filosofija liko neįgyvendinta, nes buvo pradėta abejoti, ar reabilitacija yra svarbiausias lygtinio paleidimo tikslas (Thompson). Fogel (1975), Hirsch (1976) kritikavo, kad nuteistojo priverstinis įtraukimas į reabilitacijos programas yra neetiškas ir amoralus. Be to, empiriniai įrodymai kėlė abejonę, kad reabilitacija yra efektyvi. Pavyzdžiui, 1975 m. buvo publikuotas Lipton, Martinson ir Wilks tyrimas, kuriame suformuluota žymioji optimistinio reabilitacinio modelio vertinimo antitezė, kad nė viena pataisos programa nėra veiksminga²¹. Nors vėliau tyrimais buvo įrodyta, kad priežiūros programos vis dėlto yra veiksmingos tikslinėms grupėms, tačiau kitų teoretikų oponavimas populiariausiam to meto šūkiui „niekas neveikia“ nebuvo sėkmingas. Daugumos teorinių tyrimų išvados, susijusios su reabilitaciniu programų poveikiu, buvo pesimistinės. Dar 1976 m. Anglijos vidaus reikalų ministras pažymėjo, kad „<...> alternatyvos laisvės atėmimui turi būti vertinamos atsargiai, nes jų realus poveikis recidyvui ir nusikalstamumo lygiui yra abejotinas“²². Tuomet buvo konstatuota, kad laisvės atėmimo alternatyvos yra gana neveiksmingos²².

Nepaisant to, kad lygtinis paleidimas teoriškai nebuvo pagrįstas ir įtikinamas, jis išliko dėl pragmatinio pobūdžio. Lygtinis paleidimas buvo vertinamas kaip naudingas praktinis instrumentas, galintis turėti įtakos kalėjimų populiacijos skaičiui. Todėl tolesnę lygtinio paleidimo raidą lėmė ne teoriniai, o praktiniai argumentai. Anglosaksų teisinėje sistemoje išgalėjusi pragmatizmo filosofija (Morgan (1983), Bottomley (1984), Fitzmaurice ir Pease (1986), Carlisle (1988), Windlesham (1993) lėmė tam tikrus esminius lygtinio paleidimo raidos pokyčius. Jis buvo traktuojamas kaip mechanizmas, kuriuo mažinamas kalinių skaičius laisvės atėmimo vietose. Tačiau buvo pastebėta, kad lygtinio paleidimo sistema nėra taip sukonstruota, kad galėtų pasiekti šį tikslą. Tai lėmė itin sudėtingas šio instituto taikymo mechanizmas. Pavyzdžiui, Anglijoje galiojęs įstaty-

20 Cavadino, M.; Dignan, J. *The Penal System. An Introduction*. Trowbridge, Wiltshire, 1999, p. 183–184.

21 1985 m. Walkeris pažymėjo: „<...> nesutinku su Martinson išvadomis, nes jos labiau susijusios su JAV bausmių vykdymo sistemos specifika“.

22 Vass, A. *Alternatives to prison: punishment, custody at the community*. London, 1990, p. 49.

mas nustatė trišalę lygtinio paleidimo taikymo sistemą: vietinius patikrinimo komitetus (angl. Local Review Committees (LRC), parolio komisiją ir vidaus reikalų ministrą. Tokia sistema buvo sukurta siekiant apriboti asmenų, pretenduojančių į lygtinį paleidimą, skaičių. Lygtinio paleidimo procedūra prasidėdavo nuo vietinės patikrinimo komisijos, kuri būdavo įsteigta kiekvienoje įkalinimo įstaigoje, svarstymo. Jos pagrindinė užduotis buvo filtruoti nuteistųjų prašymus, kuriuos svarstydavo parolio komisija. Taip buvo mažinamas prašymų skaičius. Parolio komisija buvo nepriklausoma institucija (sudaryta iš teisėjų, psichiatrų, probacijos pareigūnų ir kriminologų), jos pagrindinė užduotis buvo teikti galutines rekomendacijas vidaus reikalų ministrui dėl lygtinio paleidimo taikymo. Vidaus reikalų ministras nebuvo apribotas taikyti parolį, kai parolio komisija pateikdavo siūlymą, tačiau, kita vertus, neturėjo teisės priimti jokie sprendimo, susijusio su lygtiniu paleidimu, jei parolio komisija nebūdavo priėmusi šiuo klausimu teigiamo sprendimo bei pateikusi dėl to siūlymo. Taigi, kol egzistavo toks lygtinio paleidimo taikymo modelis, lygtiniu paleidimu negalima buvo pasiekti vieno iš jo tikslų, t. y. mažinti įkalinimų skaičių. Toks parolio modelis ne tik nemažino įkalinimų skaičiaus, bet ir prisidėjo prie dar didesnio kalėjimų perpildymo. Lygtinai paleistųjų skaičius pradėjo sparčiai mažėti, pavyzdžiui, 1969 m. Jungtinėje Karalystėje buvo paleista tik ¼ nuteistųjų, *turinčių* lygtinio paleidimo teisę. Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes lygtiniu paleidimu buvo siekiama tik naudingų ir pragmatinių tikslų, t. y. spręsti įkalinimo įstaigų perpildymo problemą. Dėl to buvo pakeista ir supaprastinta lygtinio paleidimo taikymo procedūra: vidaus reikalų ministrui buvo suteikta teisė nustatyti tam tikras kategorijas nuteistųjų, kurie galėjo pretenduoti į lygtinį paleidimą be parolio komisijos rekomendacijų. Be to, parolio komisija bei vietinis patikrinimo komitetas buvo įpareigoti įgyvendinti ne tokią griežtą nuteistųjų už nusikaltimus nuosavybei, kuriems būtų taikomas lygtinis paleidimas, atrankos politiką. Dėl šių pakeitimų lygtinai paleistųjų skaičius padidėjo dvigubai²³.

2.2. Neoklasikinis modelis

Dėl rehabilitacijos modelio trūkumų atsirado poreikis ieškoti jo substitutų, todėl jį pakeitė neoklasikinis modelis, pagrįstas lygybės, proporcingumo ir teisingumo doktrina. Teisingo atlygio (angl. *just desert*) ir teisingumo (angl. *justice*) principai pabrėžė, kad paskirta bausmė ir padarytas nusikaltimas turi būti proporcingi. Todėl sprendžiant dėl lygtinio paleidimo skyrimo nuteistojo retrospektyvinis vertinimas (padaryta nusikalstama veika) tapo reikšmingesnis negu perspektyvinis (rehabilitacijos prognozės) vertinimas²⁴. Neoklasikinio modelio šalininkai teigė, kad rehabilitacijos modelyje pabrėžiamas baudžiamosios atsakomybės realizavimo priemonių individualizavimas suponuoja ne-lygybę²⁵, todėl pagrindinis neoklasikinio modelio ideologų tikslas buvo sukurti sistemą,

23 Cavadino, M.; Dignan, J., *supra* note 20, p. 184–185.

24 Priešingai nei taikant rehabilitacijos modelį, pagal neoklasikinį modelį kaltininkui buvo skiriama bausmė atsižvelgiant į tai, ką jis padarė praityje, o ne ką galbūt padarys ateityje.

25 Pavyzdžiui, K. Harris, vienas iš neoklasikinio modelio šalininkų, svarstė, ar teisinga, kai vienas pažeidėjas yra paleidžiamas lygtinai, nustatant apribojimą nevertoti alkoholio, o kitam pažeidėjui, kuris, nors ir padarė analogišką nusikaltimą, tačiau turi kitą socialinį statusą, taikomas lygtinis paleidimas, bet trumpesnis terminas ir nenustatomi jokie papildomi įpareigojimai.

kurioje už nusikaltimą yra aiškiai nustatyta visiems vienodai taikoma adekvati, sąžininga ir teisinga baudžiamosios atsakomybės realizavimo priemonė (O'Leary).

Kitas aspektas, dėl kurio rehabilitacijos modelį kritikavo neoklasikinio modelio šalininkai, nusikaltėlio kaip objekto traktavimas. Pavyzdžiui, automatinio paleidimo sistema kai kuriose baudžiamosiose justicijose (ypač *common law* teisinėje sistemoje) buvo laikoma iškreipta, kadangi teisėjai, atsižvelgdami į ją, skirdavo griežtesnes bausmes. Todėl JAV buvo panaikinta neapibrėžtų bausmių ir įdiegta bausmės skyrimo rekomendacijų sistema²⁶, kuri turėjo eliminuoti nevienodą teismų praktiką ir apriboti jų diskreciją²⁷. Kanadoje, nors ir buvo siūloma (1988 m.) panaikinti lygtinį paleidimą ir įvesti minėtą rekomendacijų sistemą, to buvo atsisakyta²⁸.

2.3. Galimybės atėmimo ir kontrolės modelis

Dvidešimtajame amžiuje bausmių vykdymo evoliucijos metu buvo nuolat ieškoma naujų alternatyvų laisvės atėmimui. Ypač aktyviai šios paieškos vyko Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje²⁹. Šio amžiaus pabaigoje (1980–1990 m.) laisvės atėmimo vietų perpildymo problemos, o kartu ir probacijos instituto krizė (ji ypač aštriai pasireiškė anglosaksų teisinėje sistemoje), suponavo vis didėjančią vadinamųjų tarpinių bausmių (angl. *intermediate punishments*), kurioms priskirtinos ir intensyvios priežiūros programos, taikomos lygtinio paleidimo metu, svarbą daugelyje Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių³⁰.

Kalėjimų perpildymo protrūkis ir staiga pakilusios kalinių išlaikymo išlaidos lėmė, kad labai smarkiai išaugo nuteistųjų, kuriems skiriama probacija arba lygtinis paleidimas, skaičius. Šių asmenų padaromų nusikaltimų skaičius padidėjo, todėl suintensyvėjo visuomenės pažeidžiamumo jausmas ir paaiškėjo, kad esamų priežiūros priemonių lygtinio paleidimo metu nepakanka (Pettersilia, 1990). Mokslinio tyrimo Kalifornijoje metu buvo nustatyta, kad 65 proc. tirtų nuteistųjų, kuriems paskirtas parolis (probaci-

26 JAV pradėtos diegti bausmių skyrimo rekomendacijos, siekiant panaikinti neapibrėžtas bausmes, pasireiškianti tuo, kad kiekvienam nusikaltimui iš anksto numatoma bausmė, kurią teismas privalės skirti. Teismui paliekama tik labai ribota galimybė padidinti arba sumažinti bausmę, priklausomai nuo sunkinančių ar lengvinančių aplinkybių. Šiuo metodu nustatant bausmes labiau siekiama teisingo atpildo, o ne resocializacijos.

27 Teisėjai, skirdami bausmes, turėjo remtis šiomis rekomendacijomis. Jose buvo siūlomos konkrečios trukmės bausmės, atsižvelgiant į asmens padaryto nusikaltimo sunkumą ir ankstesnius teistumus.

28 Pradel, J., *supra* note 12, p. 572.

29 Morris, N.; Rothman, D. J. *The Oxford history of the prison. The practice of punishment in Western society*. New York, 1998, p. 228.

30 Tarpinių bausmių inkorporavimas į nacionalines teisės sistemas buvo grindžiamas šiais pagrindiniais argumentais. Pirma, laisvės atėmimo vietose laikoma labai daug nuteistųjų, kurie galėtų atlikti bausmę neizoliuoti nuo visuomenės, antra, probacijos priežiūroje yra daug nuteistųjų, kuriems reikia taikyti intensyvias priežiūros priemones, kurios neskiriamos taikant paprastą probaciją. Šį tarp laisvės atėmimo ir probacijos atsiradusį vakuumą ir buvo bandoma užpildyti tarpinėmis bausmėmis, taip pat ir lygtinio paleidimo metu taikomomis intensyviomis priežiūros programomis. Pasaulyje pradedami įvairūs eksperimentai, siekiant pritaikyti tarpines bausmes, tačiau būtent JAV jos pirmiausia susistemintos ir inkorporuojamos į bausmių sistemą (plačiau žr. Mesonienė, S. *Elektroninis monitoringas bausmių sistemoje: tarptautinis ir nacionalinis kontekstas. Jurisprudencija*. 2004, 54: 4–57).

ja), buvo suimti pakartotinai dėl naujo nusikaltimo padarymo, o 51 proc. buvo nuteisti (Pettersillia ir Turner)³¹. Kitų mokslinių tyrimų rezultatai taip pat vertė susirūpinti. Taip iškilo veiksmingos priežiūros visuomenėje sistemos sukūrimo poreikis.

Naujos filosofijos produktas buvo intensyvios priežiūros programos (angl. ISP). Jos 1982 m. buvo pradėtos taikyti JAV Niujorko, Floridos, Teksaso, Džordžijos, Naujojo Džersio, Masačusetso, Ilinojaus ir Ohajo valstijose. Šios programos buvo tobulinamos didinant priežiūros intensyvumo lygį. Programą sudarė penki asmeniniai parolio pareigūno bei nuteistojo susitikimai, 132 valandos viešųjų darbų, namų areštas, įsidarbinimas, arešto patikrinimas vieną kartą per savaitę, privalomas alkoholio bei narkotikų vartojimo testavimas (Petersilia, 1988). Nors šios priemonės ir nebuvo novatoriškos, tačiau veiksmingai papildė esamą alternatyvų laisvės atėmimui sistemą. Intensyvių programų metu nuteistųjų elgesio kontrolė buvo vykdoma platesniu mastu negu tradicinės paprastos priežiūros metu. Harland ir Rosen (1987) nuomone, pagrindiniai intensyvios priežiūros programos tikslai yra sumažinti nusikaltimų arba nustatytų pareigų pažeidimo recidyvo riziką apribojant nuteistųjų galimybes ir veikiant kriminogeninius polinkius.

Ši nauja filosofija ir ja pagrįsta praktika įsivyravo pačiu laiku, kadangi probacijos ir lygtinio paleidimo institutai tuo laikmečiu buvo demoralizuoti, sumenko pasitikėjimas apskritai visuomeninio pobūdžio priemonėmis ir nuteistųjų rehabilitacija (Tonry). Viešose diskusijose probacija ir lygtinis paleidimas buvo kritikuojami kaip per švelni priemonė³². Taigi intensyvios priežiūros (kontrolės) doktrinos iškilimas baudžiamojoje justicijoje sudarė sąlygas atkurti lygtinio paleidimo patikimumą (Tonry)³³.

Tačiau 20-ojo a. pabaigoje kitos valstybės, priešingai negu JAV, pasirinko kitoki lygtinio paleidimo modelio tobulinimo būdą. Kanadoje 1992 m. buvo priimtas Pataisos ir lygtinio paleidimo aktas³⁴. Jis buvo pagrindas sukurti veiksmingą lygtinio paleidimo sistemą, kuri įnešė teigiamų socialinių pokyčių. Šis įstatymas leido valstybę užtikrinti visuomenės saugumą, sugriežtinant priežiūros priemones labiausiai linkusiems nusikalsti teisės pažeidėjams ir neleido už mažiau pavojingus nusikaltimus dažniausiai taikyti tik įkalinimą. Remiantis šio įstatymo nuostatomis visuomenės saugumas buvo užtikrinamas per laipsnišką, saugų, struktūrizuotą nuteistųjų gražinimą į visuomenę³⁵. Nuteistiesiems buvo taikomos specialios rehabilitacijos programos, atitinkančios jų interesus ir pataisymo poreikius. Be to, skiriant lygtinį paleidimą galėjo būti atsižvelgiama į aukos nuomonę, taip pat nukentėjusieji turėjo teisę dalyvauti svarstant lygtinio paleidimo klausimą. Kartu buvo akcentuojamas ir skatinamas visuomenės dalyvavimas, savanorių veikla vykdam lygtinį paleidimą.

31 Petersillia, J.; Turner, S. *Intensive supervision for high risk probationers*. Santa Monica, 1990, p. 10.

32 Angl. *slap of the wrist* – pliaukštelėjimas rankogaliu.

33 Dressler, J., *supra* note 3, p. 1212–1214.

34 Galioja ir dabar.

35 *Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas, 2001.

3. Tarptautinių organizacijų teisėkūra reguliuojant lygtinį paleidimą

Pažymėtina, kad lygtinis paleidimas ilgą laiką buvo reglamentuojamas fragmentiškai ir epizodiškai ir buvo laikomas tik savanorių darbo sritimi³⁶. Tik praeito šimtmečio antroje pusėje lygtinio paleidimo teisinio reglamentavimo procesas išibėgėjo, ir šio instituto taikymo sąlygos bei tvarka pradėtos reguliuoti įstatymais ir tarptautiniais teisės aktais. Lygtinio paleidimo instituto raidos kontekste pažymėtina ir tarptautinių organizacijų teisėkūros veikla, kuri ypač suaktyvėjo 20-ojo a. antroje pusėje. Jungtinės Tautos ir Europos Taryba priėmė nemažai svarbių teisės aktų, susijusių su lygtinio paleidimo institutu. Minimaliose standartinėse taisyklėse dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu (Tokijo taisyklėse), patvirtintose Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. rezoliucija Nr. 45/110³⁷, įtvirtinama bendra valstybių Jungtinių Tautų organizacijos narių nuostata taikyti priemones, nesusijusias su laisvės atėmimu siekiant riboti įkalinimo taikymą. Su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taikymą skatina ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1992 m. rekomendacija Nr. R (92)16 „Dėl Europos visuomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių“³⁸ ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2000 m. rekomendacija R (2000) 22 valstybėms narėms „Dėl Europos visuomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo“³⁹, kuriose pripažįstama, kad plėsti tokių priemonių taikymą reikalauja pagrindiniai kiekvienos teisinės sistemos principai. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rekomendacijoje Nr. R (99)22 „Dėl kalėjimų perpildymo bei kalinių skaičiaus augimo“⁴⁰ valstybės Europos Tarybos narės tiesiogiai skatinamos įtvirtinti ir plėsti su laisvės atėmimu nesusijusių sankcijų ir priemonių taikymo praktiką, nacionalinėse baudžiamosios justicijos sistemose laisvės atėmimą taikyti kaip kraštutinę priemonę. Be kita ko, pažymėtina, kad Europos Tarybos Ministrų Komitetas yra priėmęs ir specialų teisės aktą, reguliuojantį būtent lygtinio paleidimo taikymo ir vykdymo standartus, t. y. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendaciją Nr. R (03) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio)⁴¹.

4. Lygtinio paleidimo instituto raida Lietuvoje

Lietuvoje lygtinis paleidimas atsirado daug vėliau negu bausmės institutas. Duomenys apie bausmės, kalinimo sistemą aptinkamos Lietuvos I ir II Statutuose, tačiau pir-

36 *Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas, 2001.

37 Minimalios standartinės taisyklės dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, patvirtintos Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. rezoliucija Nr. 45/110 [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-07-12]. <<http://www.un.org>>.

38 Europos Tarybos rekomendacija Nr. R(92)16 dėl Europos visuomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-09]. <<http://www.kdmc.lt>>.

39 Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(00)22 dėl Europos visuomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-09]. <<http://www.kdmc.lt>>.

40 *Ibid.*

41 *Ibid.*

mosios rašytinės žinios apie lygtinio paleidimo užuomazgas randamos tik III Lietuvos Statute (1588 m.). Vėliau, 19 a., Lietuvos baudžiamosios teisės raidą veikė valstybės istorinė padėtis. Lietuva priklausė Rusijos imperijai ir visos reformos jos pakraščius pasiekdavo pavėluotai. Pažymėtina, kad 19 a. Lietuvoje, nors ir teoriškai buvo propaguojama reformatoriška bausmių politikos filosofija, paplitusi užsienio valstybėse, tačiau faktiškai ji nebuvo įgyvendinama. Bausmių vykdymo sistemos humanizavimas vyko labai lėtai. Pavyzdžiui, kalėjimų perpildymo problema buvo sprendžiama mažinant kalinčiųjų skaičių, tačiau ne taikant lygtinį paleidimą, bet pakeičiant laisvės atėmimą fizinėmis bausmėmis. Taigi, modernių idėjų poveikis įkalinimo sistemos raidai Lietuvoje buvo menkas⁴².

4.1. Lygtinio paleidimo aspektai Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. teisės aktuose

Nepriklausomybės laikotarpiu, 1918–1940 m., pradėjo kilti naujų mokslinių diskusijų probacijos ir nuteistųjų socialinės rehabilitacijos klausimais. Štai 1925 m. Mykolas Romeris leidinyje „Teisė“ analizuoja probacijos sistemą Lietuvoje ir užsienio valstybėse (Šveicarijoje) bei pažymi pažangių idėjų šioje srityje svarbą. Teisėkūroje ir praktinėje veikloje taip pat pradėta skirti daugiau dėmesio bausmių vykdymo sistemai, diegti naujoves vadovaujantis pažangiais metodais. Be abejo, buvo gana komplikauta esmingai pakeisti susiklosčiusius bausmių vykdymo teisinius santykius nedelsiant ir nebuvo įmanoma parengti naujų kodifikuotų įstatymų. Todėl buvo palikti galioti Rusijos imperijos įstatymai tiek, kiek jie neprieštaravo Lietuvos Konstitucijai ir visuomenės interesams. Baudžiamuoju kodeksu 1903 m. buvo nutarta laikyti Rusijos imperijos Baudžiamąjį statutą⁴³. Baudžiamasis statusas su Baudžiamojo kodekso įstatymo pakeitimais ir papildymais nustatė tik kelias nuostatas, tiesiogiai susijusias su lygtiniu paleidimu. Baudžiamajame statute buvo įtvirtintos kai kurios bausmių švelninimo nuostatos jauniems (17–22 metų amžiaus) asmenims – jiems buvo galima trečdaliu trumpinti kalnimo laiką sunkiajame, graso, tvirtovės ar paprastajame kalėjime⁴⁴.

Išankstinis paleidimas buvo reguliuojamas atskirame įstatyme (Įstatymas apie palengvinimus kaliniams), taip pat nustačiusiame trumpalaikio paleidimo iš pataisos įstaigų tvarką⁴⁵. Įstatymo apie palengvinimus kaliniams 6–11 paragrafai nustatė, kad kiekvienam kaliniui, kuris atlikdamas teismo jam paskirtą bausmę, dėl darbštumo ir gero elgesio kalėjime bus pripažintas besitaisančiu piliečiu, bausmė trumpinama trečda-

42 Sirutavičius, V. *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 116.

43 Valstybės Tarybos prezidiumo 1919 m. sausio 16 d. sprendimas.

44 Tuo tarpu Latvijos kalėjimų įstatymas išsamiau reguliavo nepilnamečių sąlyginio paleidimo tvarką: sąlyginis paleidimas bei paleistųjų priežiūra buvo įtvirtinti kaip mažamečių auklėjimo priemonės. Pedagogų taryba turėjo teisę, pasilikdama tiesioginę priežiūrą, atiduoti auklėtinį mokytiis arba dirbti patikimiems ūkininkams arba kitur, kol jis taps pilnametis, arba iš karto, arba kai kurių kategorijų nepilnamečius – išlaikyti laisvės atėmimo vietoje šešis mėnesius. Pedagogų taryba taip pat sprendavo klausimą ir dėl sąlyginio paleidimo. Sąlygiškai paleistieji per bandomąjį laiką turėdavo būti įstaigos prižiūrimi ir vykdoma jų rūpyba. Paleistieji, kurie blogai elgdavosi, galėdavo būti grąžinami į įstaigą, nors ir nepadarę naujo nusikaltimo (Andriulis, V., *supra* note 14, p. 196).

45 Šie įstatymai buvo inkorporuoti į Baudžiamąjį statutą su Baudžiamojo kodekso įstatymo pakeitimais.

liu su sąlyga, kad nuteistasis, ir išleistas iš kalėjimo, gerai elgsis⁴⁶. Įstatymas įtvirtino, kad šiuos klausimus sprendžia teismas, kurio sprendimu nuteistasis atlieka bausmę⁴⁷, o Baudžiamajame statute buvo įtvirtinta, kad asmuo, kuriam buvo sutrumpinta bausmė, paleidimo laikotarpiu (jei tas laikotarpis trumpesnis negu treji metai) vėl padaręs nusikalstamą veiką, privalo atlikti ir tą bausmės dalį, nuo kurios jis buvo lygtinai paleistas. Klausimus dėl bausmės likučio paskyrimo sprendė byla dėl naujos nusikalstamos veikos nagrinėjantis teismas.

Taip pat Baudžiamajame statute buvo normų, susijusių su nuteistųjų iki gyvos galvos bausmės trumpinimu. Jie galėjo būti sąlyginai paleidžiami iš laisvės atėmimo vietos, atbuvę penkiolika metų. Atsižvelgiant į elgesį, jie galėjo būti perkelti į sunkųjį kalėjimą ir jame atbuvę dešimt metų, jei gerai elgėsi, galėjo būti paleisti⁴⁸.

Kalbant apie lengvatinių nuteistųjų paleidimą paminėtinas ir laikinas paleidimas, numatytas Baudžiamajame statute – gerai besielgiančius kalinius komisija galėjo laikinai paleisti iki trijų mėnesių. Įdomu tai, kad ši paleidimo rūšis buvo taikoma *ūkio darbams atlikti*, ligoniams sveikatai pataisyti arba nuteistiesiems šeimos reikalams sutvarkyti⁴⁹.

Atskiro komentaro reikalauja aptariamo laikmečio Lietuvos ekspertų veikla. Pažymėtina, kad mūsų valstybės delegatai aktyviai dalyvavo tuo laikotarpiu aktualiuose tarptautiniuose kongresuose, kuriuose buvo svarstomi ir priimami svarbūs sprendimai, susiję ir lygtiniu paleidimu. 1925 m. Londone vykusiame IX tarptautiniame penitenciariniame kongrese, kuriame buvo svarstomas sąlyginis paleidimas ir paleidimas iš kalėjimo prieš laiką, pirmą kartą dalyvavo ir Lietuvos atstovai⁵⁰. Lietuvos delegatai taip pat dalyvavo X tarptautiniame kongrese penitenciniais klausimais Prahoje⁵¹, kur buvo aptariamas lygtinio atleidimo nuo bausmės veiksmingumas ir tobulinimo perspektyvos, analizuojama, kaip gali būti organizuotas tarpvalstybinis patronatas lygtinai nuo bausmės atleistiems asmenims⁵².

Baigiant lygtinio paleidimo ypatumų Lietuvoje 1918–1840 m. analizę, paminėtina, kad 1932 m. Teisingumo ministro aplinkraščiu suimtųjų namams buvo įvesta progresyvioji bausmių vykdymo sistema, tačiau ji praktiškai įgyvendinta ir išplėta nebuvo.⁵³ Taip pat nors įstatymai ir numatė kai kurias ankstesnio paleidimo iš laisvės atėmimo

46 Andriulis, V., *supra* note 14, p. 170, 178, 196.

47 Tačiau kitose to meto valstybėse vyravo skirtinga lygtinio paleidimo taikymo sistema. Latvijoje 1936 m. Kalėjimų įstatymas numatė, kad sprendimus dėl sąlyginio paleidimo priima prie kiekvieno kalėjimo sudaroma kalėjimo taryba, susidedanti iš prokuratūros atstovo, kalėjimo viršininko, kalėjimo gydytojo ir Kalinių globos draugijos atstovo, o nepilnamečius nuteistuosius Latvijoje sąlyginai paleisdavo Pedagogų taryba. To laikmečio JAV sprendimą dėl lygtinio paleidimo priimdavo Parolio komisija. Ši komisija galėdavo paleisti kalinį, jei jis bent pusę metų gerai elgėsi ir apie tai praneša jo vyresnybė. Šią komisiją sudarė renkami ir gubernatoriaus skiriami atlyginami aukštesnieji valdininkai. Be to, tuo metu JAV veikė draugijos, kurios rūpinosi lygtinai paleidžiamųjų darbo paieška, nes priešingu atveju kalinys nebuvo paleidžiamas.

48 *Baudžiamasis statutas su papildymais*. Kaunas, 1930, p. 216.

49 Vansevičius, S. *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1914–1940 metais*. Vilnius, 2000, p. 18.

50 Kauno universiteto docentas V. Stankevičius ir Teisingumo ministro tarybos narys Z. Balcevičius.

51 Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas prof. J. Kriščiukaitis, Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo padėjėjas K. Žalkauskas ir kalėjimų inspektorius Garbaliauskas.

52 Andriulis, V., *supra* note 14, p. 219, 232–233.

53 Bučiūnas, G. Bausmės vykdymas Lietuvos kalėjimuose. *Teisės problemos*. 1996, 3: 90.

vietai galimybės, bet pati probacijos ir lygtinio paleidimo sistema tarpukario Lietuvoje įdiegta nebuvo. Tai 1936 m. savo publikacijoje „Probation system“⁵⁴ pažymi Č. Butkys. Apibendrinant pabrėžtina, kad įkalinimo sistemos reforma Lietuvoje iki galo nebuvo įvykdyta. Jai kelią užkirto 1940 m. Lietuvos okupacija.

4.2. Lygtinio paleidimo teisinio reguliavimo raida Lietuvos Respublikoje 1990–2010 m.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, trylika metų tiek, kiek neprieštaravo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, galiojo LTSR įstatymai. 1991 m. gruodžio 3 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos priimtame įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ nuostata dėl lygtinai paleidžiamų nuteistųjų privalomojo įtraukimo į darbą buvo panaikinta⁵⁵. Kalbant apie lygtinio paleidimo institutą 1990–2003 m. pažymėtina, kad lygtinio paleidimo taikymo pagrindai buvo reglamentuojami senajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau vadinama – senasis BK)⁵⁶, o ne bausmių vykdymo aspektus reguliavusiame Pataisos darbų kodekse. Detaliai neanalizuojant senojo BK 54² ir kitų straipsnių, reguliavusių lygtinio paleidimo taikymo ir vykdymo aspektus, turinį, atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuostatos, susijusios su lygtiniu paleidimu, nuolat kito. Pažymėtina, kad ši kaita ne visuomet buvo nuosekli: įstatymų leidėjas tai griežtindavo, tai švelnindavo lygtinio paleidimo taikymo sąlygas. Viena esminių įstatymo pataisų buvo susijusi su nusikalstama veika padarytos turinės žalos atlyginimo kaip lygtinio paleidimo sąlyga. Pirmiausia, jos įvedimas buvo siejamas su nukentėjusiojo interesų apsauga. 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 54-3 straipsniu ir 43, 54-1, 54-2 straipsnių pakeitimo bei papildymo įstatymu Nr. VIII-995⁵⁷ buvo pakeistas senasis BK ir numatyta, kad „Lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietų netaikomas asmenims, <...> neatlyginusiems bent pusės nusikaltimu padarytos materialinės žalos (jei nusikaltimu buvo padaryta tokia žala). Teismas, lygtinai paleisdamas asmenį iš laisvės atėmimo vietos, įpareigoja asmenį per neatliktosios bausmės dalies laiką atlyginti likusią nusikaltimu padarytos materialinės žalos dalį (jei nusikaltimu buvo padaryta materialinė žala) <...>. <...> jeigu lygtinai paleistasis neatlygina likusios nusikaltimu padarytos materialinės žalos dalies, jis pagal teismo nutartį siunčiamas atlikti likusią laisvės atėmimo bausmės dalį.“

Taip pat šiuo įstatymu Kodeksas buvo papildytas 54–3 straipsniu „Nuteistųjų, atlyginusių nusikaltimu padarytą materialinę žalą, lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietų“, numačiusiu, kad asmenims, nuteistiems pagal už tam tikrus nusikaltimus (BK 112 straipsnio 1 dalį, 115, 125, 126 straipsnius, 132 straipsnio 1 dalį, 225 straipsnio

54 Andriulis, V., *supra* note 14, p. 109–112.

55 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 8-214.

56 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 1961, Nr. 18-147.

57 Šis įstatymas neteko galios Lietuvos Respublikos 2002 m. spalio 29 d. įstatymu Nr. IX-1162 nuo 2003 m. gegužės 1 d. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4970.

1 dalį, 246 straipsnio 1 ir 2 dalis, 247 straipsnio 1 dalį, 271 straipsnio 1 dalį, 274 straipsnio 1 dalį, 275 straipsnio 1 dalį, 276, 277 straipsnius, 278 straipsnio 1 dalį, 279, 308, 313, 314, 315, 316, 321, 321-1, 326-1, 326-2 ir 329-2 straipsnius), gali būti taikomas lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietų, jeigu jie savanoriškai atlygino ne mažiau kaip pusę nusikaltimu padarytos materialinės žalos; ir atliko ne mažiau kaip du penktadalius paskirtos laisvės atėmimo bausmės; ir pavyzdingai elgėsi atlikdami laisvės atėmimo bausmę: „<...> Teismas, lygtinai paleisdamas asmenį iš laisvės atėmimo vietos, įpareigoja asmenį per neatliktosios bausmės dalies laiką atlyginti likusią nusikaltimu padarytos materialinės žalos dalį. Jeigu lygtinai paleistas asmuo neatlygina per neatliktosios bausmės dalies laiką likusios nusikaltimu padarytos materialinės žalos dalies, jis pagal teismo nutartį siunčiamas atlikti likusią laisvės atėmimo bausmės dalį <...>.“⁵⁸

Tačiau išvardytos sąlygos lygtinai paleidžiamiems asmenims buvo panaikintos 2002 m. liepos 4 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 54¹, 54², 141, 226¹, 227³ straipsnių pakeitimo ir papildymo 208² straipsniu įstatymu Nr. IX-1036⁵⁹. Tokia pataisa buvo siejama su dideliu nuteistųjų skaičiumi laisvės atėmimo vietose, nes dėl to susidarė netinkamos laikymo sąlygos. Pagrindinis jos motyvas buvo daugelio nuteistųjų, esančių laisvės atėmimo vietose, negalėjimas atlyginti nusikalstama veika padarytos turbinės žalos, kuris lemia siauresnį lygtinio paleidimo taikymą, ir lūkesčiai, kad žala bus atlyginama veiksmingiau nuteistojo neizoliavus nuo visuomenės.

Kalbant apie aptariamo laikotarpio lygtinio paleidimo teisinį reguliavimą, pažymėtina, kad lygtinio paleidimo skyrimo ir vykdymo procesas esmingai nebuvo tobulinamas. Lygtinis paleidimas nebuvo siejamas su progresyvaus bausmių atlikimo principu, kadangi buvo taikomas atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pobūdį, o ne teigiamus nuteistojo elgesio pokyčius atliekant laisvės atėmimo bausmę.

2002 m. birželio 27 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą Nr. IX-992⁶⁰, kuriuo buvo patvirtintas BVK⁶¹, o tų pačių metų spalio 29 d. – Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymą Nr. IX-1162.⁶² BVK buvo įtvirtintas lygtinio paleidimo taikymas ir vykdymas, o įstatyme, reguliuojančiame jo įgyvendinimo tvarką, – senojo Baudžiamojo kodekso 54² ir 54³ straipsnių taikymo taisyklės, įsigaliojus BVK.

Pažymėtina, kad BVK įtvirtintos lygtinio paleidimo sąlygos yra grindžiamos progresyvaus bausmių atlikimo principu. Minimali atliktina laisvės atėmimo dalis, be kita ko,

58 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 54-3 straipsniu ir 43, 54-1, 54-2 straipsnių pakeitimo bei papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 1-2.

59 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 54¹, 54², 141, 226¹, 227³ straipsnių pakeitimo ir papildymo 208² straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73-3098.

60 Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73-3084.

61 Įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d.

62 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas Nr. IX-1162. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4970.

priklauso nuo grupės, kurioje laikomas nuteistasis, o tai reiškia, kad ir nuo jo elgesio⁶³. BVK reglamentuojami lygtinio paleidimo skyrimo pagrindai, vykdymo mechanizmas, lygtinai paleistųjų pagrindinės teisės ir pareigos, poveikio priemonių sistema, taip pat lygtinio paleidimo panaikinimo pagrindai. Šias teisinio reguliavimo reformas lygtinio paleidimo srityje lėmė didelis asmenų, laikomų laisvės atėmimo vietose, skaičius, perpildytos įkalinimo įstaigos, mažai taikomos laisvės atėmimo alternatyvos. Užsienio šalys (Kanada, Didžioji Britanija, Švedija, Vokietija ir kt.) savo baudžiamosiose sistemose jau seniai buvo pradėjusios taikyti probacijos ir lygtinio paleidimo priemones, efektyvumu pranokstančias griežtą laisvės atėmimo bausmę. Tačiau esama lygtinio paleidimo sistema nebeatitinka nūdienos poreikių, todėl Lietuvoje paskutiniu metu ieškoma jos tobulinimo būdų. 2007 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijai⁶⁴, apimančiai ir lygtinio paleidimo institutą, bei jos įgyvendinimo priemonių planą. Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcija buvo parengta įgyvendinant Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 metų programos įgyvendinimo priemonių planą, kuriam pritarta Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimu Nr. X-43⁶⁵, 15.6 punktą, numatantį sukurti ir įgyvendinti lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo įstaigos (probacijos) modelį, kuris atitiktų tarptautinių teisės aktų nustatytus reikalavimus ir skatintų asmenis pakartotinai nebenusikalsti. Tokio probacijos modelio sukūrimas įvardijamas viena svarbiausių teisėkūros priemonių Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. IX-1187 „Dėl Valstybės ilgalaikės raidos strategijos patvirtinimo“⁶⁶. Sukurti probacijos sistemą taip pat numatyta Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos, patvirtintos Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“⁶⁷, 36 punkte, kuriame pripažįstama būtinybė sukurti organizacine prasme veiksmingą probacijos tarnybų tinklą ir užtikrinti nusikaltusių asmenų pataisymo ir resocializacijos prioritetą. Veiksmingos probacijos sistemos plėtojimas pabrėžiamas ir Penkioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje.

Reikia pripažinti, kad probacijos sistemos, kuri apima ir lygtinį paleidimą, kūrimas Lietuvoje buvo ir išlieka gana ilgas ir komplikuoatas. Kitose valstybėse (Kanada) pataisos sistema buvo kuriama ir reformuojama remiantis išsamiais socialiniais ekonominiais ir psichologiniais tyrimais. Remiantis šiais tyrimais buvo nustatytos lygtinio paleidimo modelio kūrimo gairės. Lietuvoje, nors ir buvo atliktas mokslo taikomasis

63 Lengvojoje grupėje laikomiems nuteistiesiems reikia atlikti mažesnę bausmės dalį, kol įgys teisę į lygtinį paleidimą, negu drausmės grupėje esantys asmenys (į lengvąją grupę perkeliamai pozityviai besielgiantys nuteistieji, o drausmės grupėje laikomi asmenys, pažeidinėjantys bausmės atlikimo režimą).

64 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 220 „Dėl probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos ir jos įgyvendinimo priemonių plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 27-989.

65 Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6703.

66 Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl Valstybės ilgalaikės raidos strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5029.

67 Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 32-1318.

tyrimas, susijęs su probacijos modelio kūrimu⁶⁸, tačiau išsamesni šios srities tyrimai nebuvo vykdyti.

Kalbant apie esamą lygtinio paleidimo teisinį reguliavimą Lietuvoje, pažymėtina, kad jo turinį numato BVK 157–164 straipsniai. Pabrėžtina, kad pagrindiniai lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų pakitimai siejami su lygtinio paleidimo lokalizavimu teisės sistemoje (tapo bausmių vykdymo, o ne baudžiamosios teisės institutu), taip pat su nauja lygtinio paleidimo taikymo koncepcija (lygtinio paleidimo sąlygos siejamos su nuteistojo elgesiu bausmės atlikimo metu, o ne paskirtos bausmės trukme). Tačiau kitų esminių lygtinio paleidimo turinio pokyčių BVK nenustatė (ir šiuo metu nenustato): išliko identišku kaip ir 1991 m. įpareigojimų lygtinai paleistiesiems sąrašas bei elgesio kontrolės mechanizmas, tas pats nuobaudų bei paskatinimų sąrašas, nepakito ir lygtinio paleidimo panaikinimo sąlygos ir tvarka. Lygtinio paleidimo skyrimo ir panaikinimo procesinę tvarką reguliuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas⁶⁹. Kitus pagrindinius lygtinio paleidimo vykdymo aspektus ir jį vykdančių pareigūnų funkcijas reguliuoja Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statutas⁷⁰ ir poįstatyminiai teisės aktai: Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimai, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemonės ir nuobaudas bei jų skyrimo tvarka, Pataisos inspekcijų darbo tvarka ir Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašas, patvirtinti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. 107 „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemonės ir nuobaudas bei jų skyrimo tvarkos, Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo, Pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“⁷¹, Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. spalio 29 d. įsakymu Nr. 261 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo“⁷², Individualaus darbo su asmenimis, lygtinai paleistais

68 *Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje, supra note 35.*

69 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

70 Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statutas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1088; 2007, Nr. 132-5349.

71 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemonės ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo, Pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 40-1856.

72 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. spalio 29 d. įsakymu Nr. 261 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 104-4669.

iš pataisos įstaigų, ir asmenimis, lygtinai atleistais nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, plano sudarymo metodinės rekomendacijos, Lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų bei lygtinai atleistų nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą asmenų socialinės integracijos programa, patvirtinta Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gegužės 8 d. įsakymu Nr. 4/07-79 „Dėl programos, metodinių rekomendacijų ir dokumentų formų, susijusių su pataisos inspekcijų veikla, patvirtinimo“⁷³.

Išvados

Apibendrinant aptartas bausmių vykdymo teorijas pasakytina, kad jos turėjo tiek trūkumų, tiek pranašumų. Todėl kiekviena valstybė pasirinko sau priimtinausią lygtinio paleidimo sistemą. Tačiau net dabar nėra vienareikšmiškai atsakyta į klausimą, kuri iš jų yra geresnė. Dvidešimtajame amžiuje bausmių vykdymo srityje reikšmingiausiu laikytas rehabilitacijos visuomenėje aspektas. Tačiau nuo 1960 m. bausmės ir pataisos filosofijoje įvyko esminių pasikeitimų, kurie turėjo didelę įtaką nuteistųjų priežiūrai visuomenėje. Teorija, pabrėžianti svarbą padėti nuteistiesiems ir kontroliuoti jų rizikos lygį, išliko svarbi iki šiol.

Lietuvoje itin prasta padėtis yra reguliuojant ir praktiškai vykdant asmenų, lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų, resocializaciją, be to, mūsų valstybėje trūksta veiksmingų tarpinių tarp laisvės atėmimo ir probacijos bausmių, kurios leistų stebėti ir vertinti kaltininko elgesį. Todėl manytina, kad ieškant, koks modelis būtų optimalus Lietuvoje, ir formuojant naują probacijos (įskaitant lygtinį paleidimą) sistemą, būtų racionalu pasirinkti mišrų – rehabilitacijos ir galimybės atėmimo modelių variantą.

Apibendrinami galime teigti, kad teisėkūra lygtinio paleidimo srityje paskutinius dvidešimt metų nebuvo pakankamai kaiti, nuosekli ir pažangi. Konstatuotina, kad lygtinio paleidimo realizavimo turinys naujuose bausmių vykdymo įstatymuose 1991–2010 m. esmingai nepakito, todėl išlieka poreikis ir toliau juos tobulinti.

Ieškant teorinio pagrindo, kaip sukurti efektyvų probacijos veiklos modelį, negalima nepastebėti, kad ilgą laiką socialinės rehabilitacijos darbas su nuteistaisiais nebuvo pakankamai pagrįstas moksliniais metodais ir gerąja praktika. Antai asmenims, kuriems paskirta probacija, turi būti vykdomos būtent pripažintos ir pasitvirtinusios kaip veiksmingos pataisos programos, orientuotos į asmens elgesio ir mąstymo keitimą, tačiau Lietuvos įstatymai tokios būtinybės imperatyviai nenustato. Be to, visuomenė nėra pakankamai plačiai įsitraukusi į probuojamųjų resocializacijos procesą, nors probacija laikytina viena svarbiausių visuomeninių sankcijų. Atsižvelgiant į tai vertintina, kad minėtose srityse būtini, nors ir radikalūs, pokyčiai. Svarbu ir tai, kad siekiant pataisos inspekcijų veiklą labiau orientuoti į socialinį darbą, reikėtų atsisakyti bereikalingų biurokratinių funkcijų našos. Tai sukurtų prielaidas Lietuvoje plėtoti alternatyvų laisvės

73 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gegužės 8 d. įsakymas Nr. 4/07-79 „Dėl programos, metodinių rekomendacijų ir dokumentų formų, susijusių su pataisos inspekcijų veikla, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 48-2147.

atėmimui taikymą ir veiksmingą probacijos sistemą, mažinti nusikalstamų veikų recidyvą, laisvės atėmimo vietose laikomų asmenų skaičių, todėl visuomenė būtų saugesnė. Tokios permainos turėtų pakeisti ir visuomenės požiūrį į nuteistuosius bei jų problemas, padėtų nuteistiesiems tapti socialiais visuomenės nariais.

Literatūra

- Andriulis, V. *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940 m.* Vilnius, 2000.
- Baudžiamasis statutas su papildymais.* Kaunas, 1930.
- Brown, B. *Parole Suspension, Revocation and Prison Populations: Is there an Impact? Is there a Trend?* [interaktyvus]. Canada, 2006 [žiūrėta 2010-08-14]. <<http://www.icclr.law.ubc.ca/Publications/2008/Book%20on%20Community%20Corrections/28%20R.E.%20Bob%20Brown%20Parole%20Suspension.pdf>>.
- Bučiušas, G. Bausmės vykdymas Lietuvos kalėjimuose. *Teisės problemos.* 1996, 3.
- Dignan, J.; Cavadino, M. *The Penal System. An Introduction.* Trowbridge, Wiltshire, 1999.
- Dressler, J. *Encyclopedia of crime and justice. Volume 3.* USA, 2002.
- Europos Tarybos rekomendacija Nr. R(92)16 dėl Europos visuomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-09]. <<http://www.kdmc.lt>>.
- Europos Tarybos rekomendacija Nr. R(99)22 dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-09]. <<http://www.kdmc.lt>>.
- Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gegužės 8 d. įsakymas Nr. 4/07-79 „Dėl programos, metodinių rekomendacijų ir dokumentų formų, susijusių su pataisos inspekcijų veikla, patvirtinimo“. *Valstybės žinios.* 2003, Nr. 48-2147.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 73-3084.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 54¹, 54², 141, 226¹, 227³ straipsnių pakeitimo ir papildymo 208² straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 73-3098.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 54-3 straipsniu ir 43, 54-1, 54-2 straipsnių pakeitimo bei papildymo įstatymas. *Valstybės žinios.* 1999, Nr. 1-2.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas Nr. IX-1162. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 112-4970.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 37-1341.
- Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 73-3084.
- Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“. *Valstybės žinios.* 1991, Nr. 8-214.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl Valstybės ilgalaikės raidos strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 113-5029.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios.* 2003, Nr. 32-1318.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios.* 2004, Nr. 181-6703.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107

- „Dėl Pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemonės ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, Lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo, Pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 40-185.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. spalio 29 d. įsakymu Nr. 261 „Dėl Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 104-4669.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 220 „Dėl probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos ir jos įgyvendinimo priemonių plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 27-989.
- Minimalios standartinės taisyklės dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, patvirtintos Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. rezoliucija Nr. 45/110 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-09]. <<http://www.un.org>>.
- Morris, N.; Rothman, D. J. *The Oxford History of the Prison. The Practice of Punishment in Western Society*. New York, 1998.
- Petersillia, J.; Turner, S. *Intensive supervision for high risk probationers*. Santa Monica, 1990.
- Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2002.
- Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas, 2001.
- Sirutavičius, V. *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius, 1995.
- Švedas, G. Kalinimo sistemos. *Teisės apžvalga*. 1992, 2.
- Švedas, G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius, 2003.
- Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statusas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1088.
- Vansevičius, S. *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1914–1940 metais*. Vilnius, 2000.
- Vass, A. *Alternatives to prison: punishment, custody at the community*. London, 1990.

THE RETROSPECTIVE OF PAROLE RELEASE IN FOREIGN COUNTRIES AND LITHUANIA

Simona Mesonienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The comparative historical method provided the possibility to perform a retrospective analysis of parole release, learn about the origin of the institution and the trends of its development within the historical dialectics, evaluate its social importance and benefits, distinguish its positive and negative characteristics, and forecast the model that would be more acceptable in Lithuania today. In order to create a versatile standpoint regarding the variety of conceptions (models) of this institution, the author analyzes the evolution of release on parole, because without an analysis of the historic world outlook it would be impossible to perceive the essence of the modern model of release on parole, to disclose its content, to identify the factors influencing its formation and foresee the perspectives of its further evolution.*

It should be noted that a higher level of public safety could be ensured only by the implementation of custodial sentence as ultima ratio. There is a need to find alternative substitutes for the most severe imprisonment penalty. Thus, conditional release occurred later than the custodial sentence. In the legal literature, three distinct development phases of criminal sanctions are usually identified: prevalence of severe physical punishment, rise of imprisonment values, growth of the importance of alternatives to prison. Various alternatives to imprisonment can be found in the written law and criminal procedure practice since the nineteenth century. Some procedural rules appeared in the sixteen–seventeen centuries. Meanwhile, the twentieth century, especially its second half, is important because new criminal sanctions were developed in most European and North American countries. Current correctional crowding problems force penal law researchers to rethink sentencing and correctional policies focusing on the form and content of community supervision. Community correction programs emerged as a response to both the demand for alternatives to crowded institutions and the need for more control over offenders who are supervised in community settings.

Keywords: *punishment, probation, parole release.*

Simona Mesonienė, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Mediacijos katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: bausmių vykdymo teisė, bausmių sistema, alternatyvos laisvės atėmimui, probacija, elektroninis monitoringas.

Simona Mesonienė, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Politics, Department of Mediation, associate professor. Research interests: penitentiary law, criminal punishment system, alternatives to imprisonment, probation, electronic monitoring.